

Kvartett a gályán

Eltökéltem készültem egy sorozat összeállítására. Kritikai és életműkiadások jeles munkatársai írjanak gyűjtő-, szervező-, összegző munkájukról „gályanaplót”. *Gályanaplót*, a Kertész Imre-i értelemben, már ahogy én gondolok erre: azt a kérdést eldöntetlenül hagyva, hogy egy-egy észrevétel, jegyzetanyag vagy esszétöredék, egy művészi igényű szöveg színanyagának kikeveréséhez vagy épp ezen művelet illusztrációjához szükségeltetik.

Míg a sorozatot szerveztem, különös tapasztalatokra tettem szert. Nem csak azt láttam megerősítve, hogy minden szerzőnek (írónak, költőnek), de azt is, hogy minden filológusnak akad takargatnivalója. Mivel ezen a területen általában csapatmunkáról beszélhetünk, nincsenek kétségeim, hogy szakmai kihívásként megélt nehézségekről hallani fogunk. Egy dolgot viszont nem szabad szem elől tévesztenünk: mindenki azt a konstellációt közelítené, amikor (kimagvált produkciók ide-oda) az ember a pontosság maga.

Talán nem igazán szaktudományos közelítés, de az induláskor az jutott eszembe, hogy ez a munka – a (kritikai) életműkiadás – egyébként is olyan, mint a gyász utáni felébredés, mint egy csontváz felöltöztetése. Egy életmű rekonstrukciója legjobb esetben is olyan, mint egy ítélet, melyet közfelkiáltásra nem hajtanak végre. Pedig szakmánk követelménye, más esetben pusztán olvasói érdeklődésünk intenciója, hogy tisztában legyünk a meghatározó körülményekkel. Erre mindnyájan rá-szorulunk, ezek társas élmények.

Kérem tehát, kövessék sorozatunkat, járjuk be ennek a komoly intenzitású, és nélkülözhetetlen „háttérmunkának” néhány állomását. Négy fejezettel kezdünk, ahogy Bazsányi Sándor találóan írta a tervek vonatkozásában: egy összeálló kvartett tagjait hívnánk meg. Kosztolányi – hegedű; Joyce – hegedű; Babits – mélyhegedű; Krúdy – cselló. Elsőként tehát Bíró-Balogh Tamás Kosztolányiról, majd tetszőleges rendben Bezeczkzy Gábor (Krúdy), Sipos Lajos (Babits), Szolláth Dávid (Joyce). És folytatjuk...

Jenei László

Bíró-Balogh Tamás

Kosztolányi, kritikai, kiadás

Egy hosszúlépést kérnék.

Ühüm. Fröccsöt. Milyen arányban?

Fenti beszélgetés – többektől hallottam, egyre gyakoribb fogyasztó és pultos között – nemcsak a Kosztolányi Dezső *Összes Művei* kritikai kiadásának, hanem általánosságban minden kritikai kiadásnak, még általánosabban: minden szövegközreadásnak egyik alapproblémáját rejti magában.

Az *Esti Kornél Ötödik fejezetének* tárgyi magyarázatait készítettem a kritikai kiadáshoz (2011). „Hosszulépést ittak”, áll a szövegben, és ha ma már egy vendéglátóiparban dolgozó alkalmazott sem tudja, mit jelent a szó, akkor vajon az olvasó ismeri-e a jelentését.

Szerb Antal sokat idézett tárgyi magyarázata – „Goethe: ő volt Goethe” – frappáns ugyan, azonban az önmagyarázó definíció megalkotásánál csak saját korának műveltségét vette alapul, amikor még mindenki tudta, hogy ki volt Goethe.

Sajtó alá rendezők mindenkorai kérése, hogy a szövegközlést kísérő tárgyi magyarázatokban mit kell megjegyezni, és mit nem. Az előforduló neveket, homályos vagy kiegészítést igénylő utalásokat, idegen szavakat stb. egyértelműen kell. Egyes szöveghelyek azonban dilemma elé állítják a sajtó alá rendezőt, hiszen ami rejtély az egyik filológus számára, az a másinak egyáltalán nem az. S még nehezebb azt tisztázni, mit kell a „közolvasó” számára megmagyarázni, kiváltképp úgy, hogy a kritikai kiadásnak egyaránt lesznek hivatásos és nem hivatásos olvasói. Magam is szembesültem ezzel: a Schöpflin Aladár *összegyűjtött levelei* (Pécs, 2004) magyarázó jegyzetei megosztották a visszajelzéseket: egyesek sokallták, mások kevesellték azokat.

Ma már nem mindenki tudja, ki volt Goethe. Ötven-száz év múlva, merjünk nagyot álmodni: egy kritikai kiadás „csak” ennyi időre készül, azt sem fogják tudni, hogy mi az írógép. A hosszúlépésről ne is beszéljünk.

A Kalligram Kiadó gondozásában, igen szép küllemmel és igen időtálló kötéssel immár két éve jelennek meg a Kosztolányi kritikai kiadás kötetei. Négy látott eddig napvilágot, az egyre nehezedő anyagi feltételek mellett is várhatók újabbak; mire jelen sorok megjelennek, valószínűleg elhagyja a nyomdát a legújabb és minden eddiginél vastkosabb *Nero, a véres költő* is. A könyvespolcon nagyon szépen mutatnak egymás mellett e telt kötetek, jól láthatóan ölt testet a sorozat, az olvasó azonban sóhaj: ha ülve olvasom, kezem fárad, ha hason fekvé, derekam fájdul. A sorjázó darabok megjelenését szerencsére szép számú ismertetés, kritika, interjú kíséri, azokból jól kiolvasható, hogy a genetikus szövegkiadás természetes helyigénye mellett helyenként a mesterségesen földuzzasztott jegyzetapparátus miatt alakult ez így. Az például teljesen érthetetlen számomra, hogy miért került az *Esti Kornél* befogadástörténetébe – az irodalmi és filmes adaptációk után – a „Névfelvételek” kategória, amelyben

mai zenekar, blogcím, blogger nicknév és pápai kávéház szerepel. Persze, persze, a Google kidobta ezeket a találatokat is. De akkor már kérdés, hogy az *Édes Anna* jegyzetei között miért nem szerepel az 1960-as években kapható Édes Anna csokoládé (Fogy. ára: 1.- Ft), vagy a napjainkban is forgalmazott, szintén Édes Anna márkanévű, 200 g-os kiszerelésben kapható durvára darált paprikakészítmény, amely „a csemege ízek kedvelőinek ajánlott”. És ha majd egyszer kiadják Széchenyi *Hitel* című munkájának kritikai kiadását, abban vajon felsorolják-e a hazai pénzüzetek összes hitelkonstrukcióját, vagy a kocsmapultok feletti számtalan, akár rigmusba is szedett nyelvi alkotást, amely arra vonatkozik, hogy *hitel nincs?*

De a kritizálás nem az én feladatomban, én a levelezést vállaltam.

Egy levelezés sajtó alá rendezésének három szakasza van. Az *anyaggyűjtés*, a *szövegrögzítés* és a *jegyzetkészítés*. A három fázis egymásra épül, sorrendjük természetesen nem felcserélhető.

Az *anyaggyűjtés* sokszor *nyomozómunka*: a korábban közölt és a közgyűjteményben őrzött leveleken kívüli ismeretlen dokumentumok lelőhelyének felderítése a cél. Ez korántsem egyszerű. A Déry Tibor-életmű legjobb ismerője és közreadója, Botka Ferenc a Déry-levelezés első kötetében olvasható szerkesztői előszavában kiváló munkanaplót is ad: egy levelezés összegyűjtésének és kiadásának részletes módszertanát olvashatjuk itt. Nem ismételném. A Kosztolányi-levelezés műhelygondjairól is megjelent már esszé (*A homo aestheticus alarca*, Élet és Irodalom, 2010. április 16.), ezt mindössze pár általános példával egészíteném ki.

A filológiai bizalomra épülő tudomány. Kosztolányi Dezső kéziratai, így levelei is, régóta muzeális értékei a hazai kultúrának, s ez az érték – be kell látni – nemcsak eszmei, de anyagi természetű is. Könyv- és kézirat-aukciók leütési árai bizonyítják ezt. A magángyűjtő, aki Kosztolányi-levelet birtokol, jelentős anyagi értékkel bíró műtárgyat őriz. És szó szerint is őriz: ismerék olyat, aki ezt – más tételekkel együtt – széfben tartja. Ahhoz tehát, hogy a széfből elővegye féltett kincsét, bizalomra van szükség, bízni kell bennem, hogy nem ütöm le, és nem szaladok el a Kosztolányi-levéllal. Nyilvánvaló, hogy ezzel a bizalommal – ha már egyszer megvan – nem él vissza az ember, senkit le nem ütöttem, Kosztolányi-levéllal el nem szaladtam. Öröm, hogy több kereskedőcég (árveréseket rendező antikváriumok) és több magángyűjtő is bizalmába fogadott és segíti munkámat. Ugyancsak sok segítséget kaptam – és ez is a bizalom egy formája, rögtön kiderül, miért – az eddigi legteltesebb Kosztolányi-levélkiadás sajtó alá rendezőjétől, Réz Páltól. Sok bírálattal érte őt, éppen a Kosztolányi-kiadásait illetően, pedig – nemcsak kijelenthető, de ki is kell jelenteni – az ő alapvető munkássága nélkül ma nemcsak a Kosztolányiról való tudásunk lenne kevesebb, de kritikai kiadás sem lenne most (folyamatban). A támadások egy része pedig éppen a kritikai kiadás jelenlegi (és egy virtuálisan volt) munkatársaitól érkezett – ezért akár bizalmatlan is lehetett volna, ha én, mint a kritikai kiadás munkacsoportjának tagja, a segítségét kértem. Egyáltalán nem lett volna tehát evidens, hogy az általa közreadott kötet megjelenése (1996) után hozzá került leveleket önzetlenül átengedje számomra. – Sajnos azonban ellenkező esettel is találkoztam. Ismerek műgyűjtőt, aki

– saját bevallása szerint – „rengeteg” Kosztolányi által és hozzá írott levelet tulajdonol. Nem kaptam meg tőle ezek másolatát, így ezek – tudván tudva létükről – hiányozni fognak a kiadásból. Sőt, köztudott, hogy a kritikai kiadás egyik munkatársa szintén őriz saját gyűjteményében két zöldtintás Kosztolányi-levelet; ő maga írta le ezt, éppen a Réz Pál-féle levelezéskötetről írott dolgozatában. Bár elvileg egyazon kritikai kiadásra dolgozunk, tőle sem kaptam meg eddig a másolatokat. Úgy látszik, hiányzik a bizalom. Kár. Nagyon sajnálom.

A *szövegrögzítés* ehhez képest *gyerekmunka*. Csak el kell olvasni a leveleket, és le kell írni, hogy mit olvastam. Viszont pontosan, betűről betűre. Jelölni a kihúzott, betoldott szövegrészeket is. A legjobb magyar textológus, a napokban elhunyt Stoll Béla elvét követve: ahol van szerzői kézirat, a kritikai kiadás figyelmen kívül hagyhatja a későbbi – a szerző halála után megjelent – kiadások szövegváltozatait. S mivel levelekről van szó, amelyeket általában nem publikálnak a szerző életében, nincsenek szövegváltozatok. Az egyetlen probléma, hogy a leveleket el kell olvasni. Többször nehezen olvashatóan írt az adott levélíró, olykor Kosztolányi is. Mórának, Móricznak vagy Kóbor Tamásnak saját szedője volt a nyomdában; *egy* ember, aki el tudta olvasni a kézirataikat. Egy levelezés sajtó alá rendezőjének sok-sok ronda kézírást kell elolvasni, ebben nagy segítség, ha maga is úgy ír, megszokta a macskakaparást.

A *jegyzetkészítés* – és itt térünk vissza a hosszúlépéshez – valójában *értelmezői munka*. És nemcsak azért, hogy mit jegyzetel meg a sajtó alá rendező és mit nem, hanem a tárgyi magyarázat tárgyilagosságát illetően is. Ez, bevallom, olykor-olykor csak

kvázi tárgyilagosság, vállalom érte a felelősséget. Például Kosztolányi egy 1904. szeptember 16-án Brenner Józsefhez írott levelében szerepel egy mondat: „Az égen rózsaszínű és aranyszínű felhők úszkáltak – majdnem olyan sárgák voltak, mint a theám, – mikor Juli egy harisnyával s a Lacikával bejött az udvarunkba, lenge járással, Etelka húgom neki nagy cipőiben s arcán – ez teljesen az övé volt – bájos mélabúval.” Ebben a meglehetősen mesterkélt költői közlésben három név szerepel, ezek közül kettő feloldása egyszerű: Lacika Csáth öccse, Brenner László, Etelka pedig a húga, Brenner Etelka. Julit viszont nem sikerült azonosítani, mindössze annyit tudhat róla, hogy a Brenner családnak szobalánya volt 1906 októberéig. A valóban tárgyilagos közléshez ennyi elég lenne. Az viszont, hogy Csáth egy helyütt róla írt egy naplójegyzetében, kínálja az alkalmat, hogy a szöveghely idézésével a Kosztolányi és a Csáth csa-

lád szociokulturális beállítottságát is érzékeltetni lehessen. Az ifjú Csáth ezt közli ugyanis róla: „a kis szobalány a kinél fajmagyarabb lányt nem láttam”.

A jegyzetelés azonban áttételes problémákat is feltárhat. Többször előfordul, hogy egy korábban – esetleg több helyen is – közölt levelet át kell datálni, mert jegyzetelés közben derül ki, hogy a korábban megállapított keltezés téves. És mivel az írói levelezés az írói életrajz egyik alapvető forrása, az átdatálások távlati következménye, hogy Kosztolányi élettörténetét is helyenként újra kell értelmezni. Itt érdemesebb hosszabban elidőzni.

Van, amikor csak napokat kell változtatni egy-egy levél megírásának dátumán. Szinte mellékesnek hat, hogy Kosztolányi 1909 májusának melyik napján flörtölt Mme Fru-Fruval a párizsi Tabarin mulatóban. A dátum ott lesz nem mellékes, hogy ugyanakkor éppen e kaland miatt nem találkozott Rilkével, aki pedig egész nap őt várta párizsi lakásában, áldozócsütrötkön. Kosztolányi később egy életen keresztül panasolta, hogy Rilkét nem ismerte személyesen; most kiderült, miért nem.

Ez, mondhatni, Kosztolányi magánügye, másokat nemigen érintett. (Nincs arra vonatkozó adat, hogy Rilkében is mély törést okozott volna az elmaradt találkozás.) A másik példa már többeket érint, s nagyobb ugrás is a kronológiában.

Egy Csáth Gézához írott Kosztolányi-levéltöredékről van szó. A levél kiváltképp fontos Kosztolányi életrajzában: itt ír arról, hogy „az egész B. H.-t én csinálom: vezércikket *sohasem* ollóztunk, mióta segédszerkesztő vagyok”. Azaz Kosztolányi itt megnevezi szerkesztőségi pozícióját. Ez nemcsak életrajzilag fontos vonatkozás, de az alkotói pálya alakulástörténetének szempontjából is lényeges. Az utóbbi években, amikor több kutató is a publicista Kosztolányi munkásságát állította vizsgálódásainak középpontjába, éppen ezért sokat hivatkozott levél lett.

A datálatlan töredék korábban megállapított keltezése 1905 tavasza. Azaz az eddig úgy tudtuk, hogy Kosztolányi 1905-ben – húszévesen – már segédszerkesztő volt egy napilapnál.

A levélben azonban szerepel nem egy utalás, ami megcáfolja ezt.

„Étsy a Dorrit kisasszonyban óriási. Jelenleg felfüggesztek minden ábrándozást s képzelhetetlen elfoglaltságom s óriási munkásságomra való tekintettel egy évig várok. Az idő letele után, ha diplomám lett, egyszerűen megkéretem.”

A levélben említett Étsy nem más, mint Juhász Gyula későbbi szerelme, illetve Rapaport Samu későbbi felesége, Étsy Emília színésznő. Aki iránt – egy másik levél tanúsága szerint – Kosztolányi *1906 márciusában* rajongott. Csáth kérte ekkor öccsétől: a „Dide–Étsy ügyről is írj. (Menj át személyesen Didehez és egy ujság-interjouv alakjában írt meg a látogatást nekem. Ha nem tudod mi az interjouv, kérdezd meg először tőle Didétől, mint az ujságírás atyamesterétől és magyaráztasd el magadnak a dolgot. Mi az interjouv formája? stb. stb.) Tehát az Étsy–Lehotai ügyről is referálsz!” Ráadásul az Arany Zsuzsanna vezette bibliográfiai kutatócsoport érdeme, hogy ma már azt is lehet tudni, hogy Kosztolányinak nemcsak „ügye” volt Étsy Emíliával, de

cikket is írt róla, ráadásul éppen erről a bemutatóról: a *Dorrit kisasszony* című színikritika 1906. március 15-én jelent meg a Bácskai Hírlapban.

Akinek pedig ez sem lenne elég, még egy részlet a levélből:

„A jó Bíróról még irok egyet-mást!...”

Bizony, kedves Jóskám, a mi Jánosunk teljesen elveszett ember. A banknak él, utálja az írást (semmit sem ír), nem olvas – még a bátyja dolgait sem [...] Most bátyjának esküvőjére Bpestre megy.”

Kiről lehet szó? A korábbi közlések jegyzeteiben semmiféle magyarázat nem kapcsolódik ehhez a levélrészlethez. Pedig a megoldás pofonegyszerű: minden válasz benne van. A „jó Bíró” keresztnéve „Jánosunk”, aki régebben írt, de már nem, sőt van egy bátyja, aki szintén ír, de János már az ő dolgait sem olvassa.

A teljes név mindkét tagja szerepel a sorokban: Bíró és János. Bíró János (1881–1954) újságíró volt, több vonatkozásban is szerepel a vajdasági hírlapirodalom történetében, valóban írt is (*Színés árnyak* című elbeszéléskötete 1903-ban jelent meg). Bíró Jánosnak speciel valóban létezett egy bátyja, aki szintén írt, őt – egy már jóval ismertebb név – Bíró Lajosnak hívták. Aki pedig történetesen 1906. március 18-án kötött házasságot Vészi Jolánnal, Vészi József fiatalabb lányával. Ide utazik „most” János. 1906 márciusában.

Ez a levélrészlet még egy vonatkozása miatt érdemel külön figyelmet.

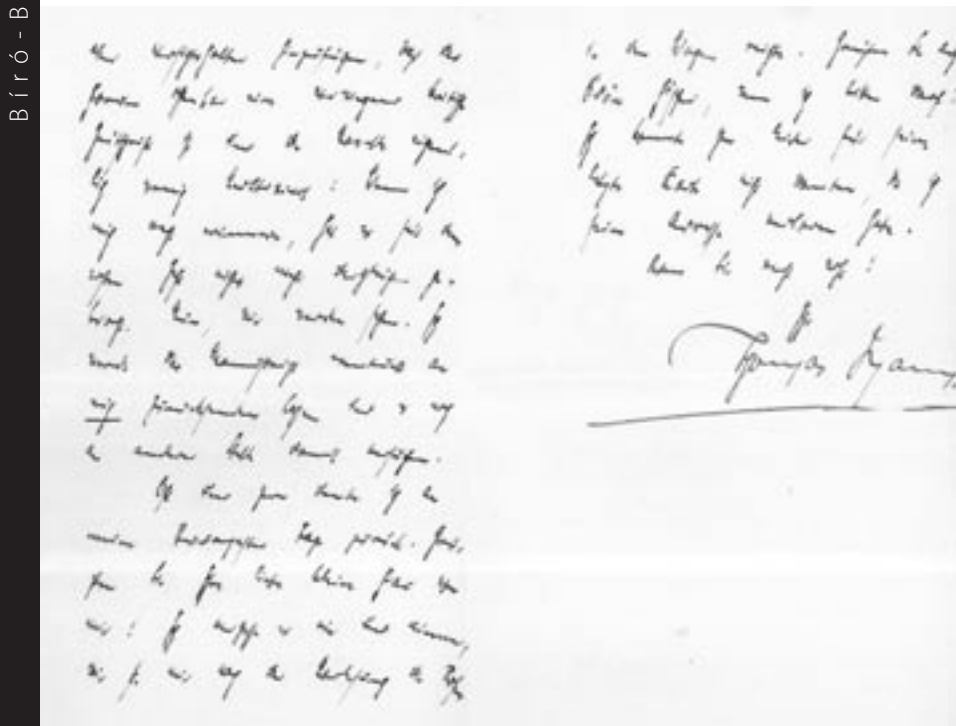
Nem sokkal később a levél címzettje, Csáth írta 1906. ápr. 27-én naplójába: „ma Didevel (aki meg tegnap érkezett Szabadkáról, ahol karácsony óta újságírt) elmentünk a szerkesztőségbe [ti. a Budapesti Naplóhoz]. Igen kedvesen nem vállve-regetésekkel hanem megértő biztatással fogadtak minket: Kabos Ede és Bíró Lajos.”

Megvan tehát, mert konkrétan megnevezhető az a szociológiai kapocs – az irodalmi kapcsolathálózatban –, ahogy Kosztolányi a Budapesti Naplóhoz került: ő „Jánosunk”, akivel Kosztolányi (és Csáth is) közeli ismeretségben volt, s aki közvetítésével eljutottak a jőnevi fővárosi laphoz, ahol történetesen János bátyja fogadta éppen őket.

Az pedig, hogy Kosztolányi a Vészi Józsefről írott cikkében *másképp* emlékezik, hiszen azt írja, hogy Vészi egyszer csak meghívta őt munkatársul és Fiumétól Brassóig szóló szabadjegyet adott rögtön neki, csak azt példázza, hogy az életrajzírás szempontjából ezerszer többet ér egy kézzel fogható picinyke adat, mint egy mégoly szépen megírt visszaemlékezés.

Egy, a lehetőségekhez képest minél teljesebb mértékben összegyűjtött és jól elolvasott és megjegyzetelt levelezés pedig olyan sűrű szövedék, amely – a művek mellett természetesen – alapja egy pontosságra törekvő életrajz megírásának. Kosztolányitól eddig 1400 levelet ismertünk, és pár száz hozzá írottat; az általam ismert dokumentumok száma ennek közel duplája.

Elvileg nem nehéz megítélni, hogy egy levelezés-kiadásnak hol van a sorozatbeli helye. Az írói levél nem műalkotás: nyelviileg a

közlés szándékával megformált írásmű és az életrajzi dokumentum között áll. Elvileg tehát a levelezés bármely kritikai kiadás utolsó része. A félmúlt gyakorlata igazolja is ezt. Hogy csak a Kosztolányi kortársainak életművét korábban kritikai kiadásban közreadó példákat említsük: a Juhász Gyula *Összes művei* eddig megjelent kilenc kötetéből a kilencedik a levelezés (pontosabban annak első része, mert a sorozat itt félbeszakadt, de talán készül a levelezés második felét adó tizedik kötet), a Tóth Árpád *Összes művei* öt kötete közül pedig az ötödik. A költőtársak életművét adó két sorozat felépítésében is azonos: előbb a verseket, majd a műfordításokat (Juhásznál ez csekély számú, a versek 3. kötetében kaptak helyet; Tóth Árpádnál a 2. önálló kötet) és a prózai írásokat követi a levelezés. Ennek a jól bevált gyakorlatnak a figyelembevételével írta meg Lengyel András – aki elismert Kosztolányi-kutatóként és textológusként nem tagja a kritikai kiadás munkacsoportjának – a sorozat indulását megelőző esszéjét, amelyben így vázolja fel az ideális kritikai szövegkiadást: „A Kosztolányi Dezső *Összes Műveinek* egy egységes sorozat részeként kell létrejönnie, külsőleg, az egyes kötetek sorszámozásával is jelezve az egyes darabok összetartozását és életművön belüli helyét. Azaz már előzetesen el kell döntenie, mi kerüljön kiadásra, s milyen sorrendben. A folyamatos sorszámozású életműkiadás megítélésem szerint csakis a *versekkel* indulhat, majd a *versfordítások*, a *novellák*, a *regények*, a *verses drámafordítások* következhetnek. Utánuk jönne Kosztolányi névvel és névtelenül (!) publikált, nagy terjedelmű *publicisztikája*, amelyet nem célszerű elválasztani esszé jellegű szövegeitől. A záró tömb a levelezés lehetne.” Magyarázatul – később – hozzátesszi: „Kosztolányi elsősorban költő volt, s csak másodlagosan prózaíró. Ez alighanem egyezik Kosztolányi önképével s ambíciójával, de nem teljesen egyezik a mai értékrenddel. Ma a »szakma« a prózaíró Kosztolányit általában jelentősebbnek (s párbeszédképesebbnek) véli, mint a költőt.” (*A Kosztolányi-életmű kritikai kiadásának néhány előzetes kérdése*, Híd, 2007. október)

Jól látszik, hogy a sorozat eddig megjelent darabjai – és a megjelenés előtt álló ötödik, a Néró-regény – eltér ettől az életmű belső rendjét érvényesítő megoldástól, ugyanakkor igazolja az életmű utólagos megítélésének elmozdulását: Kosztolányi költészetével eddig egy kötet sem foglalkozik, a prózájával három is (*Édes Anna*, *Esti Kornél*, [*Nero*, a *véres költő*]). Egy kötetnyi műfordítás látott eddig napvilágot (*Spanyol műfordítások*), illetve egy – valójában a kritikai kiadásba nem illő – életrajzi dokumentumgyűjtemény („*most elmondom, mint veszem el*”). Érdemes megjegyezni, hogy Stoll Béla évtizedekkel ezelőtt majdnem elkészítette a Kosztolányi Dezső *Összes versei* kritikai kiadását, mely tervétől végül is azért állt el, mert kevés szerzői verskézirat maradt fenn. Ez mindenképp nagy szakmai veszteség.

A kritikai kiadás egyelőre tehát nem tükrözi az életmű belső rendjét. Ugyanakkor a sorozat vezetői által megfogalmazott ellenérvekkel sem lehet vitatkozni. Mára alapjaiban megváltozott a kultúratámogatás és könyvfinanszírozás rendszere, már

nem lehet évekig láthatatlanul dolgozni, pályázati pénzeket a „sem mire” elkölteni; most kézzel fogható eredményeket kell felmutatni a következő támogatás elnyeréséhez. (Ezt példázza a Babits-kritikai sorozat is.) A fentebb említett két kritikai kiadás még más időben, más viszonyok között készült: Juhász Gyuláé 1963–1981, Tóth Árpádé 1964–1973 közt. Mint ahogy József Attila verseinek legjobb kiadása is (*József Attila összes versei*, 1984) is, ami máig a kritikai kiadások etalonja. Olyan minta, amelyet sajtó alá rendezőjének, Stoll Bélának sem sikerült fölülmúlnia a költő verseinek újabb (!), újragondolt kritikai kiadásában (2005). Más világ volt. A kritikai kiadások szempontjából mindenképp kedvezőbb.

A végül is az *Esti Kornél* kritikai kiadásából (*Ötödik fejezet*, 101.) kimaradt tárgyi magyarázat pedig így szól: „**Hosszúlépés** – Bor és szódavíz keveréséből alkotott szeszes ital. A hosszúlépés 1 dl borból és 2 dl szódavízből áll. Másik használatos elnevezése: fordított.”

Jegyzet: A Kosztolányi Dezső *Összes Művei. Kritikai kiadás* két főszerkesztője: Veres András és Szegedy-Maszák Mihály. Az eddig megjelent kötetek: *Édes Anna*. Sajtó alá rend.: Parádi Andrea, Józán Ildikó, Veres András, Sárközi Éva és Lipa Tímea. Szerk.: Veres András. Pozsony, 2010, 914 oldal. „*most elmondom, mint veszem el*” *Kosztolányi Dezső betegségének és halálának dokumentumai*. Sajtó alá rend.: Arany Zsuzsanna. Pozsony, 2010, 607 oldal. *Esti Kornél*. Sajtó alá rend.: Tóth-Czifra Júlia. Szerk.: Uő. és Veres András. Pozsony, 2011, 847 oldal. *Spanyol műfordítások*. Sajtó alá rend.: Végh Dániel. Pozsony, 2011, 651 oldal. A kötetek a Kalligram Könyvkiadó gondozásában láttak napvilágot. Az ideai karácsonyi könyvvásárra tervezett *Nero, a véres költő* Takács László sajtó alá rendezésében készül; előzetes információk alapján 1100-nál több lapos lesz.

▸ *Sajó László*

Esti Kornél újabb énekei

Innentől (Istentől? honnantól? holnaptól?) csak temetőbe járok. Felveszem az alkalomhoz illő ruhát, cipőt, sálát. Temetés mindig van. Ha meg nincs, csak bóklászok, nehogy sáros, síros legyek, ha-ha, és ne vegyen erőt rajtam az utálat. Ezért a sírokba, ahogy kerülgetem *öket*, nem gondolok bele. Olvasom a neveket, mint aki valakit keres. Ugyan kit. Nekem aztán mindegy, a gödör kivel, mivel van tele. Néha vizet is hozok, virágot nem. Mindig van egy másfél literes palack, fára akasztva. Locsolok, vagy csak úgy otthagynom állni benne a vizet. Olykor megkérdezik, ki halt meg, milyen valakim. Temetőjárók, mint én, öregasszonyok, kezükben gereblye és ásványvizes flakon, ők kérdezik. Nekik is itt a legjobb, belül a temető falain. Nem válaszolok, a fájdalomtól persze, és eltűnők a sírkövek között. Gesztenyét rugdalok, vadalmát, kavicsot. Olvasom: *tól – ig. Ez ő itt*. Az örök ismernek. A portásnak köszönök. Holnap megint jövök. De még maradok, mert látom, a ravatalozóknál temetés kezdődik.

2

Egyszer nem jó helyre álltam, rossz ravatalozóhoz. Nem néztem senkire, szólt a zene, gyenge hangosítás, a beszédet nem értettem. Aztán több kilométert mentünk, végül valami bozótos szélén megálltunk. Azt hittem, az utolsó útnak sose lesz vége. A sírnál is beszédet mondtak, volna, szerencsétlen szónok dübörgő repülőgépek pillanatnyi zajszünetében hadarta el, hogy a másik szerencsétlen, a megboldogult milyen szép és jó volt. Biztos ezt mondta. Valaki megkérdezte, a barom, hogy' vagyok. Jól. És te? Nem ismertem. Szerintem ő se engem. Láttam, mennyire meghatódott, a temetéstől? magától? Amikor letettem a virágot, akkor vettem észre, olvasva az alkalmi fakeresztet a nevet, ez a halott, ott, a sírban, itt, nem az, aki. Persze a virágot nem vettem vissza mégse. Mire aztán holtfáradtan visszaérkeztem a ravatalozókhoz, már rég megvolt az én halottam temetése.

3

Ez adta az ötletet, idegen temetésekre járni, csak úgy, elindulni, feketében, taláalomra kiválasztani a megfelelő ravatalozóidőt, -helyet. Hangyányi, halálnyi a különbség két temetés között, talán hogyha fél óra. De jól meg kell gondolni, nem lehet akárki a halott. Egész nap üzemel a halálkonyha, van idő. Az már a villamosmegállóban látszik, ha híres embert temetnek. Híres ember nem jó. A gyászukkoló tömegben áll, lopva néz körül, ki van itt, köszön. Ez nem az Opera, bál. Ez egy másik trendi hely, itt mindenki megfordul, megfordítják. Ez a hideg halál odva.